

Hillenbrand, Carole; *A Muslim Principality in Crusader Times - The Early Artuqid State-*, Nederlands Hisotrisch-Archeologisch instituut te Istanbul 1990, XIII+260.

Adnan ÇEVİK

XII. Yüzyıl Arap kronikleri arasında yer alan İbnü'l-Ezrak'ın *Tarihu Meyyafarikin ve Amîd* isimli eseri, bilindiği gibi Ortaçağ Türk tarihinin en önemli kaynakları içerisinde zikredilmektedir. Dönemiyle ilgili ihtiva ettiği orjinal malumat ile eser, el-Cezire ve Diyarbakır bölgesinin Türkleşmesi özellikle de Artukoğulları tarihinin ilk devirleri için yegane kaynak olma vasfını sürdürmektedir.

İlim alemine geniş olarak ilk kez İngiliz Şarkiyatçı H. F. Amedroz tarafından tanıtılan (*Three Arabic MSS. on the History of the city of Meyyafarikin, JRAS., 1902, 785-812*) eserin bazı bölümleri, daha sonra, W. Minorsky, C. Cahen, A. Awad ve A. Savran tarafından incelenerek yayınlanmıştır. Kronik üzerine yapılan son çalışma ise, tanıtımını yaptığımız; C. Hillenbrand'ın Edinburg Üniversitesi'ne 1979 yılında sunduğu doktora tezini esas alarak yeniden hazırladığı, *A Muslim Principality in Crusader Times- The Early Artuqid State-*, (Haçlılar Zamanında Müslüman bir Emirlik- İlk Dönem Artuklu Devleti) adıyla İstanbul'da yayınlanan kitabıdır.

Yazar eserinde *Tarihu Meyyafarikin ve Amid*'in Artuklular'la ilgili bölümünün ilk kısımlarını oluşturan, -Çoğu kez İbnü'l-Ezrak'ın da bizzat şahit olduğu- İlgazi'nin Mardin hakimiyetinin başlangıç tarihi olan 1106'dan, oğlu Timurtaş'ın 1152 yılındaki ölümüne kadar, yaklaşık elli yıllık döneme ait Arapça metnin, tercüme ve edisyon krtiğini yapmaktadır. Çeviride kullanılan kısaltmalar ve teşekkürü müteakip, Giriş dahil sekiz bölümden müteşekkil olan eserin, sekizinci bölümü incelemenin tek kaynağı niteliğindeki kroniğin konu ile ilgili kısmının orjinalinden meydana gelmektedir. Bunlara ilaveten Artukoğullarıyla ilgili tabloların yer aldığı Ek'ler, kapsamlı bir Bibliyografya ve İndeks, eserde yer alan diğer bölümlerdir.

Birinci Bölüm (1-29); **Mukaddime**; Hillenbrand bu bölümü, İbnü'l-Ezrak'ın hayatı, eseri ve dönemi hakkında açıklamaların yer aldığı geniş bir mukaddime olarak düzenlenmiştir. Kronik üzerinde şimdiye kadar yapılan araştırmaların genel bir değerlendirmesi*, incelemenin maksadı ve uygulanan metod hakkında bilgilerin bulunduğu kısa bir girişten sonra yazar, sırasıyla şu konulara değinmiştir; XII. yüzyıl'da YakınDoğu, İbnü'l-Ezrak el-Farukî'nin hayatı, İbnü'l-Ezrak'ın eserinin tarihi coğrafya açısından değeri; Cezire ve Kuzey Suriye'de XII. Yüzyıl Arap kronikleri, *Tarihu Meyyafarikin ve Amid*'den seçilen malzemelerin tarihi coğrafya açısından değerlendirilmesi, *Meyyafarikin*'in tarihsel değeri ve tarihçi olarak İbnü'l-

* Hillenbrand'ın, Ahmet Savran tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve 1976 da Londra Üniversitesi'ne sunulan, İbnü'l-Ezrak'ın Eseri'nin Artuklular'la ilgili kısmının neşrini görmediği anlaşılmaktadır. Bu çalışma daha sonra *Meyyafarikin ve Amid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, ismiyle Türkçe olarak 1992 yılında Erzurum'da yayınlanmıştır.

Ezrak, İbnü'l-Ezrak'ın eserinin adı; Cezire haritası üzerine notlar, Metnin çevirisi ve yapılan edisyon kritik üzerine detaylı notlar, Metnin çevirisi ve yapılan edisyon kritik üzerine detaylı yorumlar.

Bu mukaddime bölümünden sonra yazar, eserinin esasını teşkil eden müteakip bölümlere geçmektedir. Bunu yaparken de dipnotlar yoluyla İbnü'l-Ezrak'ın yamıldığı ya da, muğlak bıraktığı yerleri diğer Ortaçağ kaynaklarına müracaat ederek açıklığa kavuşturur. Ayrıca metinde tesbiti güç olan yer isimlerini de Ortaçağ İslam Coğrafyacıları'na dayanarak netleştirir. Öte yandan yazar, incelediği dönemi, Kroniğin orijinalinde bulunmayan**, kendine özgü bir tasnife tabi tutarak, şu bölüm başlıklarına ayırmıştır; İlgazi Dönemi, Timurtaş'ın ilk Hükümdarlığı, el-Müstersid'in ölümünü izleyen olaylar, Mağrib tarihi üzerine bir gezinti ve Cezire'deki diğer gelişmeler, Hasan Keyf'li Davud'un ölümünü izleyen olaylar, Timurtaş'ın hükümdarlığının son devri. Böyle bir tasnif ile yazar, kimi zaman İbnü'l-Ezrak'ın bizzat şahidi olduğu hadiseleri, kimi zaman; Abbasi Hilafet tarihinin merkezi öneme haiz malumatının yoğunluğunu, kimi zaman da; Mağrip ve Cezire tarihinin anlaşılmasında katkı sağlayacak bilgilere dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Müteakip bölümlerde kronik genel olarak şu konulardan bahsetmektedir;

İkinci Bölüm (29-49); **İlgazi Dönemi**; İncelenen metnin bu bölümünde, Necmeddin İlgazi'nin İdaresi ve Meyyafarikin'e hakim olması başlığı altında sırasıyla şu konular yer almaktadır; Artuk Bey'in Kudüs hakimiyeti ve ölümü, babasının ölümünden sonra İlgazi'nin Sultan Muhammed (Tapar)'ın hizmetine girmesi, Artuk Bey'in büyük oğlu Sökmen'in faaliyetleri ve ölümü, İlgazi'nin Mardin, Meyyafarikin ve Nusaybin'e hakim olması ve buralardaki imar faaliyetleri, İlgazi'nin Tiflis seferi ve yenilmesi, İbnü'l-Ezrak'ın Tiflis yolculuğu ve Abhaz Kralı Dimitri'nin hizmetine girmesi, İlgazi'nin ölümü ve Şemsüddeve Süleyman'ın Meyyafarikin'e hakim olması.

Üçüncü Bölüm (49-71); **Timurtaş'ın İlk Hükümdarlığı**; Bu bölümde de İlgazi'nin oğlu Timurtaş'ın Meyyafarikin'i nasıl ele geçirdiği anlatıldıktan sonra sırasıyla şu hadiseler yer verilmektedir; Sultan Mahmud'la Abbasi halifesi el-Müstersid'in çatışması, Emir Porsuki'nin öldürülmesi, Haçlılar'la yaptığı mücadelelerde ünlenen Artukoğulları'ndan Bellek Gazi'nin öldürülmesi, Dımaşk Atabeği Tuğtekin'in ve Selçuklu Sultanı Mahmud'un ölümleri, Timurtaş ve Hasankeyf Emiri Davud'un Zengi'ye yenilmeleri, el-Müstersid'in Irak Selçuklu Sultan'ı Mesud'la

** *Tarihu Meyyafarikin ve Amid*'in Artuklular ile ilgili bölümünün orijinalinde sadece şu başlıklar bulunmaktadır:

- Necmeddin İlgazi'nin İdaresi ve Meyyafarikin'e Hakim Olması.
- Hüsameddin (Timurtaş)'ın İdaresi
- Artuklular'ın Soykütüğü
- el-Malik Necmeddin Alpi b. es-Said Hüsameddin Timurtaş'ın İdaresi Bkz. İbn el-Ezrak el-Farukî, *The History of Meyyafarikin and Amid*, (nşr. A. Savran), Erzurum 1986

Muharebesi ve yenilerek esir düşmesi, el- Müstersid'in öldürülmesi ve er-Reşid Billah'ın halife olması.

Dördüncü Bölüm (71-89); **el-Müstersid'in Ölümünü İzleyen Olaylar**; Abbasi tarihi açısından merkezi öneme sahip hadiselerin büyük oranda yer aldığı bu bölümde zikredilen konular sırasıyla şunlardır; Sultan Mesud tarafından Dübeys b. Sadaka'nın öldürülmesi, Reşid'in Sultan tarafından azli ve el-Muktefi Liemrillah'ın Hilafeti, Sabık halifenin öldürülmesi ve sonrasındaki gelişmeler, Atabey Zengi ile Timurtaş'ın Amid kuşatmasındaki ittifakları, Timurtaş'ın Hattah (Diyarbakır bölgesinde stratejik bir kale)'i ele geçirmesi.

Beşinci Bölüm (89-107); **Mağrip Tarihi Üzerine Bir Gezinti ve Cezire'deki Diğer Gelişmeler**; Bu bölümde, İbnü'l-Ezrak'ın bizzat şahit olmadığı, fakat kendisine aktarılan, Mağrip bölgesinde cereyan eden bazı hadiseler hakkında oldukça geniş malumat sunulduktan sonra, müellifin yaşadığı bölge olan Cezire ile ilgili olarak şu bilgiler verilmektedir; Öğrenim için Bağdad'a gitmesi ve oradayken şahit olduğu Sultan Mesud ile Halife el-Muktefi'nin düğünleri, Amid'e hakim olan Türkmen beylerinden İnaloğulları ve Nisanoğulları hakkında malumat, Zengi'nin Diyarbekr bölgesinden bazı yöreleri ele geçirmesi, Hasankeyf Emiri Davud'un ölümü ve yerine oğlu Kara Arslan'ın geçmesi ve bölgedeki diğer bazı gelişmeler.

6. Bölüm (107-127); **Hasankeyf Hakimi Davud'un Ölümünü İzleyen Olaylar**; Emir Davud'un ölümü sonrası Zengi'nin Diyarbekr bölgesindeki bazı yöreleri ele geçirmesine ait haberlerle başlayan bu bölümde daha sonra şu bilgiler yer almaktadır; Urfa'nın Zengi tarafından fethi, Musul'da Zeyneddin Ali Küçük'ün idaresi, Timurtaş ile yeğeni Hasankeyf Emiri Kara Arslan arasındaki savaş, Diyarbekr bölgesindeki çeşitli imar faaliyetleri, Atabey Zengi'nin öldürülmesi, Urfa Ermenileri ile Türkmenlerin çatışması, İbnü'l-Ezrak'ın Timurtaş'ın emriyle bakır para basımı için Maden'e gitmesi ve 542/1147 yılında bakır para basımı.

7. Bölüm (127-148); **Timurtaş'ın Hükümdarlığı'nın son devri**; Halife el-Muktefi'nin eşinin ölümü ve Timurtaş'ın kızlarının düğünleriyle ilgili haberlerle başlayan bu bölüm; Erzen ve Bitlis hakimi Togan Arslan'ın faaliyetleri, İbnü'l-Ezrak'ın vakıf müfettişliği ve Timurtaş'ın hizmetinde demir satmak için Musul'a gidişi, Zengi'nin oğlu Seyfeddin Gazi'nin hastalığı ve ölümü, Timurtaş'ın Diyarbekr, Diyar-ı Rebia ve Doğu Anadolu'nun tamamına hakim olması, Zengi'nin diğer oğlu Nureddin'in Urfa bölgesini fethi, Sultan Mesud'un Hemedan'da ölümü, Hüsameddin Timurtaş'ın Mardin'de ölümü, şahsiyeti ve yaşayışına dair bazı hususlar, Meyyafarikin'de görev yapan valilerin isimleri, Artukoğulları'nın soy kütüğü hakkındaki geniş bilgilerle son bulmaktadır.

8. Bölüm (148-217); **İbnü'l-Ezrak'ın Kroniğinin Arapça Metni**; Bu bölüm, İbnü'l-Ezrak'ın eserinin konuyla ilgili olan Arapça metnin orijinalinden oluşmaktadır.

Ekler Kısmı; Bu kısımlarda Artuklular ile muasırı olan emirliklerin listeleri ve Artukluların şecereleri üzerine bazı notlar mevcuttur. Eser geniş bir bibliyografya ve indeks ile son bulmaktadır.